

מגילת העצמאות היא מסמך מכוון במובן החמור של המילה – מקימת מדינה, מכריזה על עצמאות, מתארת חזון, קובעת הוראות מעבר משפטיות, ומכריזה על התחייבויות בין-לאומיות. אבל היא לא נועדה להיות, והיא איננה, מסמך חוקתי משפטי הקובע את היחסים בין הרשויות או מנסח מגילת זכויות.

המגילה היא מסמך קצר יחסית. יש בו עשרים פסקאות המתחלקות לחמישה חלקים: החלק הראשון – הארוך והחשוב ביותר מבחינת ההצהרה והמצהירים – הוא הנרטיב היהודי המדבר על ההצדקה למדינה היהודית. החלק השני כולל שתי פסקאות אופרטיביות קצרות, המכריזות על הקמת המדינה וקובעות את הסדרי המעבר, התחייבות לכינון החוקה והיבטים נוספים של יצירת חוק. לאחר ההצהרה על הקמת המדינה בא החלק השלישי החשוב: "פסקת הזכויות" המעניקה ליהודים זכות לעלייה ומבטיחה שוויון בין האזרחים וקיום זכויות אדם. לאחר מכן ישנן קריאות – האנשים החותמים על המגילה – מנהיגי כל חלקי היישוב היהודי בארץ – קוראים לעולם, לעם היהודי, לתושבי המדינה הערבים ולמדינות האזור לכבד את המדינה שזה עתה קמה, להשתלב בה ולאפשר לה להשתלב באזור. החלק האחרון הוא המשפט החותם את המגילה תרתי משמע: "מתוך בטחון בצור ישראל אנו חותמים בחתימת ידינו..." הבחירה בביטוי העמום "צור ישראל" היא פשרה שנועדה לאפשר לחלקים השונים של העם, דתיים וחילונים, לחתום על המגילה ולהיות חלק מההכרזה ומהמסמך ההצהרתי של התנועה החוגגת את שיאה בהקמת המדינה.

נוסף על כך, במבט היסטורי, ההכרזה על הקמת המדינה איננה רק אמירה חוקתית פנימית שהיא תוצאה של המאמץ הניסוחי-הרואי-תרבותי-רעיוני של האבות המייסדים, ובעיקר של דוד בן-גוריון, אלא היא גם ממלאת דרישה אופרטיבית שהיא תנאי להקמת המדינה על פי החלטת החלוקה מכ"ט בנובמבר 1947: זו דרשה משתי המדינות, הערבית והיהודית, לנסח הכרזת עצמאות שבה הן מצהירות שהן תהיינה דמוקרטיה, תגנה על זכויות האדם ועל זכויות המיעוטים שבתוכן, תפעלנה למימוש החלטת החלוקה, ותחוקקנה חוקה שתבטיח את הדברים הללו.

חוקה היא כלי משטרי שתפקידו העיקרי הוא להגביל גם את המחוקק העליון במדינה. העצרת הכללית של האו"ם רצתה שהערובות לדמוקרטיה ולשמירה על זכויות המיעוט לא תהיינה פגיעות להחלטתו של רוב רגיל בשתי המדינות החדשות. חוקות חייבות לכלול פרק משטרי המסדיר את המבנה של רשויות השלטון, את סמכויותיהן ואת היחסים ביניהן (כולל היחסים בין המחוקק לבית המשפט). חוקות מודרניות כוללות בדרך כלל גם מבוא שהוא פרק חזון הקובע את הבסיס הערכי של המדינה, וגם מגילת זכויות.

למרות ההבטחה שניתנה בהכרזה, נמנעו האבות המייסדים מלכונן חוקה למדינה. רוב בין מייסדי המדינה סירבו לעגן בחוק עקרונות ברוח המגילה, בין השאר בשל החשש מעיסוק בנושאים מורכבים ושנויים במחלוקת, נושאים שב"אני מאמין" של המדינה, שבהם קיימת מחלוקת קשה בין הפלגים המרכיבים אותה. הם העדיפו להשאיר את העקרונות הכלליים ברמה של הצהרות חזון, ולא לתת להם תוקף משפטי מחייב. במקום זה הם אימצו החלטת פשרה שלפיה ייחקקו "חוקי יסוד", וכאשר תושלם חקיקתם הם יצורפו לחוקה שלמה.

עם זאת, בהמשך הדרך היו לא מעט ניסיונות לחוקק חוקה לישראל והושמעו טענות שההימנעות מחקיקת החוקה עם הקמת המדינה הייתה החמצה גדולה. בכל ההצעות שהוצעו הייתה התייחסות אל ההכרזה על הקמת המדינה כטקסט המכונן של המדינה. בחלקן אף הוצע לכלול את ההכרזה כולה, או חלקים ממנה, כפרק המבוא לחוקה. עם זאת, כידוע, עד היום לא הצליחו להגיע להסכמה על חוקה שלמה למדינה.¹

לצרכינו חשוב להזכיר כי המחלוקות היסודיות שמנעו חקיקת חוקה נגעו הן לבירור של חזון המדינה ולעיונו בחוק (ובעיקר באשר ליחס בין דת ללאום ביהדות, ובין ייחוד יהודי לשוויון זכויות בחזון המדינה), הן בשאלה המוסדית הקריטית של מעמד החקיקה של הכנסת: האם הכנסת ריבונית, או שמא תהיה לבית המשפט סמכות לפסול חוקי כנסת שהוא מפרשם כסותרים את החוקה עצמה?

¹ להיסטוריה של הניסיונות לעגן את חזון המדינה בחוקת מדינת ישראל, ראו רות גביזון, עיגון חוקתי של חזון המדינה? (המלצות מכוח מינוי שרת המשפטים מאוגוסט 2013 ומסמכי רקע לגיבושן), 2015, הפרק הרביעי (הספר פתוח לקריאה ולהורדה באתר: www.gavison.com)

"המהפכה החוקתית", "יהודית ודמוקרטית", הצעות "חוקי הלאום" וההמלצות לשרת המשפטים ב-1992, בשלהי הכנסת השתיים-עשרה, היה ניסיון להתגבר על חוסר הרצון הפוליטי להשלים את המהלך החוקתי באמצעות חקיקתם של שני חוקי יסוד חדשים שהם חלק ממגילת זכויות – "חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו" ו"חוק יסוד: חופש העיסוק". אחדים, ובראשם נשיא בית המשפט אהרון ברק, ראו בחוקים האלה "מהפכה חוקתית", ועל בסיסם נטל בית המשפט העליון לעצמו סמכות לבקר את חקיקת הכנסת ולבטל חקיקה הפוגעת בהם. בחוקים אלו נקבע כי מטרתם היא להגן על ערכיה של מדינת ישראל כ"מדינה יהודית ודמוקרטית". זה היה ניסוח של פשרה שנועדה לאפשר הסכמה של כוחות ליברליים וכוחות דתיים לחקיקה.

המהלך של נטילת הסמכות לבטל חוקי כנסת שאינם מתיישבים עם חוקי יסוד היה ועודו שנוי במחלוקת, אולם כיום אין מחלוקת משפטית כי הסמכות עצמה קיימת, ורק היקפה ואופן הפעלתה אינם מוסכמים. מכל מקום, הכללת התיאור "יהודית ודמוקרטית" גרר דיון מחודש בשאלת חזון המדינה ועורר שאלות בדבר היחס בין יהודיות ודמוקרטיה. לא מעטים החלו טוענים כי השתיים כלל אינן מתיישבות, וכי על ישראל לבחור בין מאפייניה כדמוקרטיה לבין מאפייניה כמדינת הלאום של העם היהודי. נזכיר כי במגילה עצמה (וגם בהחלטת החלוקה) ההנחה היא כי שני היסודות האלה מתיישבים, וכי שניהם הם חלק חיוני ומרכזי מחזון המדינה.

רוב הטוענים כי יהודיות ודמוקרטיה אינן מתיישבות, טוענים כי על ישראל להעדיף את הדמוקרטיה. גם בין מי שמקבלים כי יכול להיות שילוב בין השתיים, רבים טוענים כי בפועל ישראל מעדיפה את היהודיות ועליה לחזק את מחויבותה לדמוקרטיה. מן הצד השני נטענת הטענה ההפוכה: ישנה שחיקה דווקא במחויבות לעקרון שישראל היא המדינה שבה מממשים יהודים את זכותם להגדרה עצמית, ושחיקה זו ניכרת גם בפסיקת בית המשפט בעקבות חוקי 1992.

על בסיס טענה אחרונה זו החלו חברי כנסת בשנת 2011 להניח על שולחן הכנסת הצעות חוק המבקשות לעגן בחוק את היות מדינת ישראל "מדינת הלאום של העם היהודי". נקרא להצעות אלו "חוקי לאום", שכן בשמן ובמטרתן הן מתכוונות לתת עיגון חוקי מפורש וחזק יותר למרכיב הייחוד היהודי בחזון המדינה (מתוך טענה כי מרכיבי הדמוקרטיה וההגנה על זכויות האדם כבר מוגנים בחוקי 1992). הצעות אלו הן, בין השאר, תוצאה של הכישלון להשלים את התהליך החוקתי. מנגד מושמעות טענות שחוק הלאום, אם יחוקק, יכפיף את הדמוקרטיה ואת זכויות האדם ליהודיותה של המדינה, ושהוא נועד לנכר את המיעוט הערבי ולחזק את היסודות היהודיים הדתיים במדינה.² בתגובה לחוקי הלאום הוגשה הצעה לתת מעמד חוקתי להכרזה על הקמת המדינה בשלמותה.

הצעת החוק מציעה עיגון חוקתי של החזון השלם, הכולל גם דמוקרטיה וחירויות יסוד, אך ניסיון זה מתעלם מהעובדה שכוחה של ההכרזה על הקמת המדינה, לפחות בהיסטוריה שלנו עד עכשיו, הוא בכך שהיא איננה חלק מהחומר המשפטי של המדינה. נקרא להצעה זו, או להצעות המבקשות לתת עיגון חוקתי לחזון השלם של המדינה על מכלול מרכיביו, בשם "חוקי חזון".

שני סוגי ההצעות – חוקי לאום וחוקי חזון – נועדו לחזק את העמידה מבית וכלפי חוץ על חזון המדינה הכולל את הייחוד היהודי שלה. לטעמם של תומכי החוקים הללו, החקיקה תבטא עמידה מלוכדת של הציבור היהודי מאחורי חזון המדינה השלם, תדגיש את הלכידות היהודית ותיתן מענה למסע הדה-לגיטימציה נגד המדינה והצדקת קיומה. לטענתם היא נחוצה היום כמו שהייתה נחוצה אז ההכרזה עצמה.

אלה מטרות חשובות, אך לדעתי, זו אינה הדרך הנכונה למימושן. זו מסקנתי אחרי תהליך ארוך של בחינת הנושא שעשיתי מכוח מינוי שנתנה לי שרת המשפטים דאז, ציפי לבני, בקיץ 2013.³

המסקנה שהצגתי לשרה היא שלא נכון למדינת ישראל ולחברה הישראלית לחוקק חוק לאום, או אף חוק חזון, בהיעדר חוקה שלמה, ותהיינה הסיבות להיעדרה מורכבות ככל שתהיינה. בוודאי שלא נכון למדינה לעשות זאת כאשר החוק המוצע מבטא רק חלק מחזון המדינה, כלומר רק את היותה מדינת הלאום של יהודים. אך צעד כזה אינו נכון אף אם היא מנסה לתת עיגון חוקתי לחזון השלם, הנותן משקל רב הן לייחוד היהודי, הן לדמוקרטיה והן למחויבות לשמירה על זכויות האדם.

חיוני להבחין בין חזון המדינה לבין העיגון החוקתי שלו בחוק מחייב ועליון. מבחינת החזון, חיוני להדגיש שכל שלושת היסודות האלה – המדינה כמקום שבו מממשים יהודים את זכותם להגדרה עצמית, המשטר הדמוקרטי וההגנה על זכויות האדם והקבוצה – הם יסודות מפתח של חזון המדינה

² להצעות החוק ולדיון הציבורי סביבן ראו שם, הפרק השלישי.

³ להמלצותיי, שהוגשו בנובמבר 2014, ראו שם, פרק ראשון.

לאורך כל שנותיה, והם צריכים להיות יסודות מפתח בחזון המדינה כל הימים. עם זאת, לא נכון למדינת ישראל לעגן גם את מכלולם בחוק, ובעיקר בצורה של הטקסט ההיסטורי של הכרזת העצמאות. הכרזת העצמאות היא טקסט ייחודי שכוחו, כמו כוחו של חזון, הוא בכך שהוא נכון לזמנו בחלק האופרטיבי שלו, והוא נכון תמיד כתשתית לדיון ולשיחה – אבל הוא אינו יכול להיות בסיס להכרעות שיפוטיות מחייבות.

כל חקיקה הופכת שאלות מוסריות, חברתיות או תרבותיות לשאלות משפטיות, שמבחינה עקרונית ניתן להביאן לפרשנות ולהכרעה במוסד שיפוטי מתאים. המשפט נועד לייצר יכולת הכרעה שתהיה מבוססת על עקרונות ועל נורמות מוסכמות. ההכרעה חיונית במקרים מסויימים, אך סמכות ההכרעה המשפטית עלולה להכביד על המשך שיחה חברתית ותרבותית ועל הסדרה פוליטית וחברתית של תהליכים וסוגיות המותאמת לשינויים ולצרכים מתחדשים.

למשל, הנושאים הגדולים של השיח הציבורי והתרבותי (כגון מיהו יהודי או מה היא יהדות, או מה היא דמוקרטיה ומה מתחייב ממנה), אינם מתאימים להכרעה משפטית ואינם יכולים להיות מוסדרים אחת ולתמיד. התמודדות פוליטית, חברתית ותרבותית מתמשכת ודינמית היא התשתית החיונית שמאפשרת, במקרים מתאימים, פנייה להכרעת המערכת המשפטית-שיפוטית. הקושי כפול: ראשית, חקיקה מזמינה הכרעה ולא המשך שיחה. שנית, חקיקה מזמינה הכרעה שיפוטית המבוססת על פרשנות החוק ועל שיח זכויות, במקום הסדרה שתבסס על תהליכים דינמיים של משא ומתן ושל פשרה.

עיון חוקתי של חזון המדינה אינו בעייתי בהכרח. מבוא הצהרת-חינוכי לחוקה שלמה שתכונן מתוך התעלות מעל מחלוקות מפלגות ומתוך הסכמה רחבה והצבת חזון משותף, חוצה מפלגות, לאחר תהליך שהוזמנו להשתתף בו כל המגזרים הרלוונטיים, יכול להיות תרומה חשובה ללכידות הנדרשת במדינה יציבה ומשגשגת. פרק מבוא כזה הוא ה"אני מאמין" ההצהרתי-חינוכי שמקבל את משמעותו בהיותו חלק מהמסמך השלם, שחלקו הגדול משפטי ומחייב. בתנאים כאלה, המבוא ממלא תפקיד השראתי בלבד, והסכמה עליו אינה מבטאת הכרעה בנוגע להסדרים מסויימים.

לעומת זאת, חקיקת חוק יסוד הכולל רק את מרכיב החזון, בתנאים של מחלוקת חריפה, איננה הדרך הנכונה להשיג יתרון כזה. מהלך כזה, יותר משיביא לעיון החזון כבסיס משותף, עלול להוביל לערעור יסודות החזון שהיו מוסכמים לפני כן. תהליך החקיקה, מעצם מהותו, יוביל למחנאות פוליטית ביחס לחזון, והוא עלול להחליש הן את הלכידות האזרחית הן את הלכידות היהודית, במקום לחזקן.

מבחינה זו, חוק הלאום חמור הרבה יותר מחוקי חזון. הצעות חוק הלאום אינן ניסיון לתת עיון חוקתי לחזון המדינה השלם ולאזן בין מרכיביו השונים, אלא, כפי שמשמע גם משמן, הן ניסיונות לעגן רק מרכיב אחד של חזון המדינה באופן נפרד ויחודי. אני מוכנה להניח כי המציעים באים בתום לב ואינם מתכוונים לתת עדיפות למרכיב היהודי בחזון המדינה; כי הם מבקשים רק לתקן את השחיקה שנוצרה לדעתם לטובת הדמוקרטיה וזכויות האדם לאחר מהפכת 1992. אולם גם אז, מדינה אינה יכולה ליצור מסמך חוקתי-חגיגי-חינוכי המעגן רק חלק אחד ממרכיבי החזון שלה. אחרי הכול, גם חוקי 1992 קבעו שהמדינה היא "יהודית ודמוקרטית". לא רק "דמוקרטית".

אבל גם חוקי חזון סביר שיחטיאו את מטרם. כיוון שהחזון המורכב עמום ורבות המחלוקות עליו, כל ניסיון לחוקק, לקבע ו"למשפט" אותו עושה בדיוק את ההפך ממה שעשתה הכרזת העצמאות וממה שצריכה חברה שוחרת חוסן לעשות לעצמה כשהיא מבחינה בין החזון שלה, שהוא ביטוי ל"אני מאמין" מורה הדרך שלה, לבין החוקה שלה, שהיא המסמך המשפטי המבנה את מוסדותיה.

מבט לעתיד: לא לחוקק, לקיים דיאלוג חזוני על בסיס מגילת העצמאות

ההכרזה, כאמור, היא טקסט מכונן, שהקים את המדינה. אין לנו טקסט מלהיב ומלכד כמוה לקבוצות היהודיות, ואין צורך להמציא אותו מחדש. היא התמודדה היטב עם המחלוקות הפנים-יהודיות לגבי מקום הדת בחברה ובמדינה. האתגר שלנו היום הוא לראות איך המסמך הזה מתפקד בתוך המדינה שכבר הוקמה, ועכשיו היא מבקשת חזון שיתווה את דרכה כמדינה שיש לה חובות כלפי כל אזרחיה. איך אפשר להפוך מסמך שהקים מדינה על ידי תנועה נלחמת במהלך המלחמה למסמך מכונן של מדינה קיימת שבתוכה יושב גם מיעוט גדול שמשתייך לקבוצה הלאומית שבמאבק אתה הוקמה המדינה? איך יוצרים מציאות שבה המסמך המכונן יכול להתוות דרך בהתמודדויות המתמשכות והמגוונות של החברה הישראלית כולה?

במהלך כל שנות קיום המדינה הייתה ההכרזה נוכחת ברמה החינוכית, ואפילו ברמה המשפטית למדו ממנה הרבה, אך בעיקר בהפניה. כמעט שלא היה עיסוק פעיל בתוכן המגילה, ובהשלכותיה

המגוונות. ההכרזה היא טקסט קצר ומועט המכיל את המרובה. יש בה קביעות היסטוריות, רעיוניות ומוסריות, קביעות של יחסים בין-לאומיים והצהרה על דמות המדינה ועל מחויבויות המדינה כלפי העתיד – כל אלה בשפע ובעוצמה. ההכרזה עוסקת בבעיות כמו הצדקת זכות היהודים על הארץ, שכיום חלק גדול מהציבור אינו ער להן בכלל. בשורה של פסקאות קצרות היא מעמידה תשובות חזקות לטיעונים שנשמעו אז, ומושמעם עד עצם היום הזה, נגד הקמתה והמשך קיומה של מדינה שהיא הבית הלאומי של יהודים. וחשוב גם מה שאין בה: היא אינה קובעת הסדרים מפורטים, היא אינה קובעת דרכי קבלת החלטות, והיא אינה נוקטת עמדה ברורה ומחייבת בשאלות יסוד מִפְלגות. יתרונותיה של המגילה על מסמכים אחרים הם חגיגותיה והיותה מרשימה ומלהיבה, ושיש עליה מידה ניכרת של הסכמה. טקסט ההכרזה התקבל פה אחד בישיבת מועצת העם לאחר ההחלטה העקרונית על הקמת המדינה. זה אחד הטקסטים היחידים בהיסטוריה הישראלית הווכחנית שהתקבל פה אחד.⁴ עם זאת, נציגי המגזר הערבי והמגזר החרדי, וגם נציגים אחדים ממפלגות ציוניות, לא הזדהו (ועדיין אינם מזדהים) באופן מלא עם תוכני המגילה.⁵

למרות ההסכמה הרחבה על המגילה כמבטאת את חזון המדינה, אין לה נוכחות בולטת ועקבית בפעולה החינוכית והציבורית בישראל. בשנים האחרונות נעשו כמה עיונים חשובים במגילה. בהם עיון היסטורי במקורות ההכרזה (יורם שחר), וכמה עיונים מעניינים באידאולוגיה של ההכרזה (אורית קמיר, חיים גז ואחרים), אבל היא אינה עוגן לפעולה מעשית חינוכית וציבורית. לדעתי זו החמצה, שכן המסמך הזה הוא המסמך הקנוני היחיד שלנו – אמנם מסמך שלא נחקק על ידי הדמוס הישראלי העכשווי, אבל מסמך המשקף את הצורה שבה נתפסו חזונה וטעם קיומה על ידי האנשים והגופים שהקימו אותה, ואשר כולל בתוכו איזון בין שלושת מרכיבי החזון. נוסף על כך, דרך הניסוח של ההכרזה אינה משקפת רק את החזון המוסכם על ידי האבות המייסדים, אלא גם את העובדה שבעיצובו של מסמך כזה חיוני לחפש דרכים לגבש נוסח שעמו תוכלנה הקבוצות השונות לחיות למרות המחלוקות ביניהן.

האתגר שלנו היום הוא להשתמש בהיגיון ובחכמה של ההכרזה על הקמת המדינה, בשזירה העדינה של שלושת המרכיבים של החזון – הגדרה עצמית ליהודים, דמוקרטיה וזכויות אדם – כדי להתמודד עם אתגרי היום מתוך שיח בונה ומפתח של מה שנשאר בה, בכוונת מכוון, עמום וסתום. העמימות הזאת, המרקם הפתוח, היא מקור כוחו של מסמך חזון. היא מחזקת את המשותף ומזמינה אותנו להתדיין על המפריד ולמצוא דרכים לאמץ הסדרים שיאפשרו לקבוצות השונות לשתף פעולה ולשמור על ייחודן הרעיוני והתרבותי.

מסמך חזון אינו יכול לתת פתרונות לבעיות, אלא להציע כיוונים למשא ומתן על פתרונות, ואת זה ההכרזה יכולה לתת לכולנו, יהודים וערבים, עולים וותיקים, אנשים עם כל קשת הגישות האפשריות לדת ולמסורת, מפני שהיא משקפת בצורה הנכונה ביותר לא רק את הסיבה להקמת מדינת ישראל אלא את ההתחייבות הבולטת והברורה לעובדה שהמדינה היא כלי להבטחת חירות וכבוד, ברמת הפרט והקבוצה, לכל תושביה ואזרחיה.

איש אינו יכול לתבוע את המונופולין על הפרשנות המוסמכת האחת והיחידה, הנכונה, הסופית והמחייבת(!) של הטקסט הזה, ואסור שיהיה מונופולין כזה. המטרה שלנו היא שהטקסט הזה ימשיך

⁴ אם כי צריך להזכיר שהייתה הסכמה שיהיו דיון והכרעה על עצם השאלה אם נכון להכריז אז על הקמת המדינה. דיון זה היה נוקב וההחלטה התקבלה ברוב דעות. הייתה זו החלטה דרמטית בכל קנה מידה, שכן על חברי המועצה הזמנית הופעל לחץ גדול מצד מדינות רבות, כולל ארצות הברית, לדחות את ההכרזה ולהסכים למשטר נאמנות בתקווה להגיע להסכמות עם הערבים. משהתקבלה ההחלטה ברוב דעות הוסכם כי העמידה מאחורי ההכרזה על הקמת המדינה תהיה פה אחד, כדי שלא לשדר מחלוקת פנימית כלפי חוץ.

⁵ נציגי הערבים כלל לא נכחו בתהליך ניסוח ההכרזה ובמעמד החתימה עליה. זה היה מסמך של מנהיגי היישוב היהודי. זו אחת הסיבות שלא נכון עתה לחוקק מחדש את ההכרזה על הקמת המדינה. צריך לשאוף למסמך שנציגי המיעוט הערבי יהיו שותפים מלאים בניסוחו. אמנם אין להתנות חקיקת חוקה הכוללת מבוא המציין את ייחודה של ישראל כמדינת הלאום של העם היהודי בהסכמתם, אולם הדיון צריך להתנהל בצורה המזמינה אותם להיות שותפים מלאים לגיבוש החזון ועיגונו בחוקה. בישיבה הראשונה של הממשלה הזמנית הביעו נציגי המפלגות היהודיות את הסתייגותיהן מן המגילה ומנוסחה. הרביזיוניסטים התנגדו להסכמה להחלטת החלוקה; הקומוניסטים רצו אוריינטציה סובייטית ומדיניות סוציאליסטית וגם הדגישו את "אחוות העמים", והחרדים מחו על שהמגילה אינה מזכירה את התורה ואת העובדה שהמדינה הוקמה בסיעתא דשמיא ושילוט בה דין תורה. לא מזמן, כאשר נעשה ניסיון להחתיים מחדש את חברי הכנסת על נוסח המגילה, חתמו עליה שמונים ושלושה חברי כנסת. סירבו לחתום נציגי המפלגות החרדיות והערביות, ואליהם הצטרפו חברי כנסת אחדים מכל מפלגות הבית.

לדבר אל כל הציבור, או אל רובו הגדול, והוא אכן כולל את היסודות המאפשרים לו להיות מסמך המדבר אל כולם ומכיל את כולם.

כדי שידבר אל כולם יש חשיבות לדיון בטקסט ולמדרש עליו. יש חשיבות להבנה שהטקסט נשאר אחד אבל תינתנה לו פרשנויות רבות. חלק מהפרשנויות האלה עלולות להיראות כמוציאות קבוצה כזו או אחרת, אבל הטקסט מכיל מגוון רחב של פרשנויות, וכולן יכולות למצוא בו בסיס חזק.⁶ כך היה מהרגע הראשון לחייה של ההכרזה. כאמור, ההצבעה פה אחד על הטקסט הייתה בתנאי שבישיבה הראשונה של מועצת המדינה הזמנית תהיה לכל אחד הזדמנות להעלות הסתייגויות על הטקסט, והישיבה אכן התקיימה. הדתיים, למשל, אמרו משהו כמו: "הסכמנו לחתום על טקסט שנראה כמו טקסט חילוני רק מפני שרצינו שתהיה הרגשה של אחדות יהודית מול העולם הנלחם בנו, אבל איננו מעלים על הדעת שמדינה יהודית בארץ ישראל היא מדינה שלא תודה לאל על שהביא אותנו הלום, ושהיא לא תהיה בנויה על תורת ישראל". ברור שקריאה זו לא אומצה מפורשות ושהיא הייתה לצנינים בעיני חלק מהחותמים. ועם זאת, הקריאה שלהם אומרת "אנחנו קוראים את הטקסט ככזה שמכיל אותנו; הוא אינו טקסט שלנו, איננו יכולים להזדהות אתו ולפעול על פיו בלב שלם, אבל אנחנו יכולים לפרש אותו כאילו הוא מכיל אותנו".

לא נוכחים נפקדים

אני חושבת שהמטרה שלנו מכאן ולהבא היא שהטקסט הזה ימשיך למלא בשביל החברה הישראלית את התפקיד הקריטי הזה של הכלת הבדלים והכלת קבוצות, ויכיל את כל תתי-הקבוצות של היהודים ואת כל מי שאינם יהודים, כפרטים וכקבוצות.

המגילה עצמה עשתה זאת והדגימה זאת כלפי היהודים, ולכן אינני צריכה להרחיב בעניין זה כאן. את שארית דבריי אקדיש לחשיבות העצומה בפעולה שתאפשר לבני המיעוט הערבי החיים במדינה להרגיש שמגילת העצמאות וחוקי המדינה יוצרים מסגרת המכילה אותם כאזרחים בעלי אזרחות "מלאה ושווה", מתוך כיבוד זהותם הלאומית, הדתית והתרבותית הנפרדת, ומתוך שאיפה לשילובם הטוב והמלא במפעל המדינה ובפעולה לשגשוגה, לרווחת כל תושביה ובלי הבדל לאום או דת.

יש חשיבות גדולה לשיתוף הציבור הערבי בדיון בחזון המדינה. חלק ניכר מהציבור הערבי, מסיבות ידועות, פועל מתוך יחס מורכב אל המדינה. יש מתח בין התפיסה הבסיסית שמדינת ישראל, המוגדרת כמדינה יהודית, הוקמה במקום שבו הם היו רוב, שהפך למיעוט, מצד אחד, לבין ההבנה שהם נהנים כיום בישראל ממידה גדולה של חירות אישית ופוליטית, ושהרווחה שלהם תלויה בהצלחה הכלכלית והביטחונית של המדינה, מצד שני. הדיון העקרוני בלגיטימיות של ישראל כמדינה שבה מממשים יהודים את זכותם להגדרה עצמית, במיוחד על רקע העובדה שאין בינתיים הגדרה עצמית מדינתית לפלסטינים, כמעט איננו מתקיים, ואולי אינו יכול להתקיים כרגע.⁷ אולם עובדה זו אינה סוף פסוק, אלא רק התחלת ההבנה של הצורך בתהליכים של שיתוף פעולה משמעותי בגיבוש הסדרים ושל התמודדות עם סוגיות חברתיות, תרבותיות וכלכליות. האינטרס בחיזוקה של זהות אזרחית משותפת הוא משולש: של המדינה, של הציבור ושל הציבור הערבי כאחד.

המגילה מזכירה לנו כי החזון מורכב, אך יש לשמור על כל מרכיביו. ליהודים צריך להזכיר שהערבים נוכחים במגילת העצמאות, הם אינם נוכחים נפקדים; הם חלק מן המדינה בזכות ולא בחסד. המדינה והארץ הן ביתם. עם זאת, וזאת יש לומר בברור לערבים אזרחי המדינה, מדינת ישראל אינה מדינה ניטרלית "של כל אזרחיה" בלבד. המדינה היא גם המימוש של זכותם של יהודים, רוב תושבי המדינה, להגדרה עצמית. כלפי בני המיעוט הערבי המגילה מאפשרת לנו להציג להם את העובדה

⁶ כך הוא הדבר בכל חוקה ובכל מסמך חזון. ההתחייבות של החוקה האמריקנית לשוויון לא תמיד פורשה ככוללת את כל האזרחים בלי הבדל גזע או מגדר, אבל הטקסט אפשר הכללה כזאת, ושורה של תהליכים חברתיים, פוליטיים ומשפטיים הביאה לכך שכיום אינו מעלה על הדעת שאפליה מטעמי גזע או מגדר מתיישבת עם החוקה האמריקנית.

⁷ תמונת היחס של בני המיעוט הערבי למדינת ישראל ואף למרכיב הייחודי היהודי בחזון של המדינה היא מורכבת ודינמית. כך עולה בבירור מכל המחקרים הבוחנים את יחס החברה הערבית למדינה, כגון מחקריהם של סמי סמוחה ושל המכון לדמוקרטיה (סמי סמוחה, לא שוברים את הכלים: מדד יחסי ערבים-יהודים בישראל 2012, ירושלים תשע"ג). כך עלה גם ממסמכי החזון ומהדיון בהם. סביר להניח כי כיום לא יהיה אפשר להגיע להצהרות מוסכמות של נציגות ערבית לתיאורה של ישראל כמדינה יהודית בכל מובן שהוא. ראו, למשל, תיאור התהליך במכון לדמוקרטיה בספרו של בנזימן "של מי ארץ הזאת?" (עוזי בנזימן [עורך], של מי הארץ הזאת? מסע לניסוח אמנה יהודית-ערבית בישראל, ירושלים תשס"ז). עם זאת, נראה כי ניתן בהחלט לקדם תהליכים של השתלבות של בני המיעוט הערבי בחברה ובמשק הישראליים בצורה שתחזק את הלכידות האזרחית ואת תחושת השותפות של ערבים בישראל במפעל המדינה.

שמימוש החלום היהודי להגדרה עצמית אינו מכוון למדינה שהיא רק של יהודים, או של יהודים יש בה זכויות יתר (פרט לזכות לעלות למדינה ולהתיישב בה). אמנם המגילה מדברת בפירוט ובעוצמה על המדינה היהודית ועל הצדקתה, אולם היא אינה קובעת דבר בעניין זכותם של פלסטינים להגדרה עצמית במולדתם. להפך – המגילה כוללת מחויבות של האבות המייסדים לחזון של "שתי מדינות לשני עמים", הוא רעיון החלוקה. אולם היא מתנה אותו – אז וגם היום – בנכונות וברצון של מדינות האזור ושל הפלסטינים אזרחי ישראל לשמור על השלום ולהשתתף בבניין המדינה ובשגשוגה. המגילה צריכה ויכולה להיות טקסט הליבה האזרחית והדמוקרטית של מדינת ישראל, בצד היותו טקסט המסביר ומצדיק את היותה של ישראל מדינת הלאום של העם היהודי. יש ללמוד אותו ולדון בו, לימוד יצירתי וביקורתי, בכל בתי הספר בישראל, במסגרות פורמליות ובלתי פורמליות. קריאה ביקורתית ומתמודדת תוביל להתבססות על הטקסט הזה כעל חזון משותף, שיאפשר לנסח הסדרים ולפתח תהליכים דומים לתהליכים שהוא אפשר בזמנו, עם הקמת המדינה ולתהליכים שהוא אפשר ועודד במהלך קיומה עד עתה; חזון שיוכל להמשיך ולחולל תהליכים דומים של לכידות אזרחית מתוך שימור וכיבוד של הבדלים בדעות ובזהויות בחיי המדינה היום ולעתיד לבוא.